

Michał Kielsznia

FUNKCJONOWANIE GOSPODARSTW ROLNYCH NA OBSZARACH CHRONIONYCH W POLSCE NA PRZYKŁADZIE KAMPINOSKIEGO PARKU NARODOWEGO

FUNCTIONING OF AGRICULTURAL FARMS IN PROTECTED AREAS IN POLAND ON THE EXAMPLE OF KAMPINOS NATIONAL PARK

Zakład Analizy Systemowej, Zachodniopomorski Uniwersytet Technologiczny w Szczecinie
ul. Janickiego 31, 71-270 Szczecin, e-mail: michal.kielsznia@gdos.gov.pl

Abstract. The paper presents results of the survey on functioning of agricultural farms in the area of Kampinos National Park. A lot of hindrances and conflicts, especially of socio-economic nature, were revealed, which seems to reflect inefficient adaptation of Polish standards to EU standards. It is therefore necessary to set up a new strategy of protected area development. To this end legal, financial and educational instruments need to be taken advantage of. Experiences of selected Community countries show that eradication of the mentioned conflicts and hindrances is apparently possible.

Słowa kluczowe: obszary chronione, rozwój zrównoważony, właściciele gospodarstw rolnych.
Key words: agricultural farm owners, protected areas, sustainable development.

WSTĘP

W 2004 roku Polska przystąpiła do Unii Europejskiej. Zarówno w okresie przedakcesyjnym, jak też w pierwszym roku funkcjonowania w jej strukturach do zadań priorytetowych należało dostosowanie polskich standardów do norm unijnych. Analizując to zagadnienie pod kątem ochrony przyrody, należy zwrócić uwagę, że w wielu wypadkach procesy dostosowawcze nie zostały przeprowadzone lub okazały się mało skuteczne. Odnosi się to zwłaszcza do rozwiązań prawnych i organizacyjnych dotyczących funkcjonowania terenów prawnie chronionych. Polska należy do krajów o relatywnie znacznym udziale tych terenów w ogólnej powierzchni kraju. Obszary te, zwłaszcza parki narodowe i krajobrazowe, stwarzają wiele problemów ze względów środowiskowych, ale przede wszystkim społecznych i ekonomicznych (Kisiel, Marks-Bielska 2003). Na tych terenach dochodzi do wielu konfliktów, których geneza leży zarówno w relacjach między dyrekcjami parków a mieszkańcami, użytkownikami i władzami lokalnymi (Baranowska-Janota, Ptaszycka-Jackowska 1992), jak i w sprzecznościach między:

- interesem społeczności lokalnej a rygorami ochrony parków,
- działalnością gospodarczą i użytkowaniem parków a ochroną środowiska,
- różnymi dziedzinami działalności gospodarczej i użytkowaniem parków.

Doświadczenia krajów Unii Europejskiej pokazują, że obszary chronione mogą zapewnić społecznościom lokalnym, w tym rolnikom, wymierne korzyści, również materialne. Tworząc nową strategię funkcjonowania obszarów prawnie chronionych, należy określić

przyczyny sprzeczności występujących między interesami ochrony przyrody a potrzebami społeczności zamieszkującej te obszary. Natężenie i skala tego zjawiska w niektórych regionach kraju są na tyle duże, że niezbędne jest opracowanie odpowiednich programów rozwiązujących lub łagodzących powstałe konflikty.

MATERIAŁ I METODY

Głównym celem badań było określenie problemów dotyczących gospodarowania, w szczególności działalności rolniczej, na terenach cennych przyrodniczo oraz poznanie funkcjonowania gospodarstw rolnych na terenach prawnie chronionych na przykładzie Kampinoskiego Parku Narodowego (KPN).

Do badań, przeprowadzonych w latach 2006–2008, wytypowano 70 właścicieli gospodarstw, reprezentatywnych dla danego obszaru chronionego, położonych zarówno w granicach KPN, jak i jego otulinie. Dobór gospodarstw został dokonany również w wyniku konsultacji oraz po uzyskaniu wstępnych informacji z dyrekcji KPN, ośrodków doradztwa rolniczego oraz urzędów gminy. Podstawową techniką badawczą był wywiad oparty na kwestionariuszu opracowanym przez autora, uzupełniony obserwacją bezpośrednią.

Kwestionariusz wywiadu z właścicielami gospodarstw składał się z trzech części:

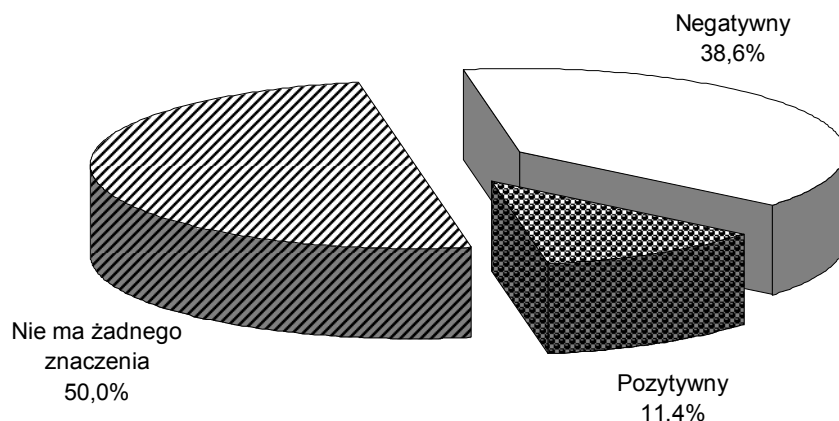
- charakterystyki respondenta (wiek, wykształcenie, sposób stania się właścicielem gospodarstwa itp.);
- charakterystyki działalności (powierzchnia gospodarstwa, udział poszczególnych użytków rolnych, kierunek produkcji, uwarunkowania rynkowe itp.);
- przedstawienia opinii i poglądów rolników na tematy związane z funkcjonowaniem obszarów prawnie chronionych.

Kampinoski Park Narodowy obejmuje obszar 38 548 ha. Własność prywatna stanowi 14,2% ogólnej powierzchni parku, z czego większość (11,0%) wykorzystywana jest rolniczo. W strukturze użytkowania gruntów dominują lasy, a na gruntach rolnych – użytki zielone (15,4%). Charakterystyczną cechą KPN jest bliskość największej w Polsce aglomeracji miejskiej – Warszawy, której mieszkańcy traktują ten obszar jako naturalne miejsce wypoczynku i rekreacji.

WYNIKI I DISKUSJA

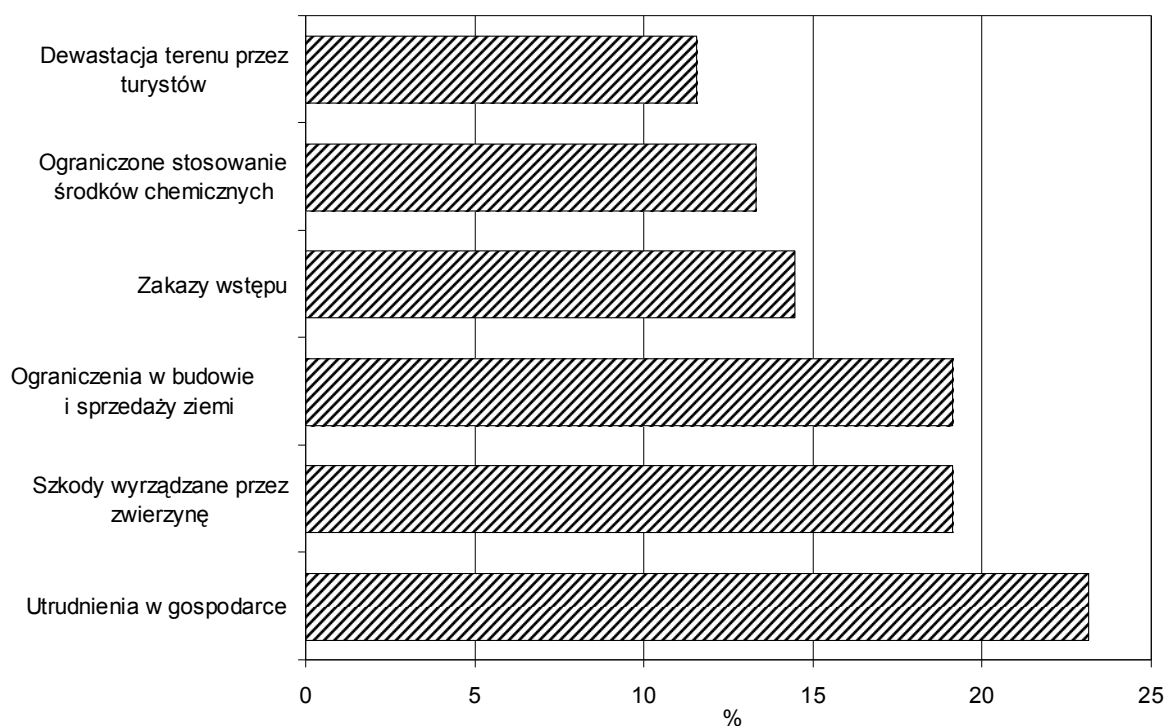
Gospodarowanie na terenach prawnie chronionych nie pozostaje bez wpływu na możliwość ich rozwoju społeczno-gospodarczego. Konieczność ochrony przyrody ogranicza działalność człowieka, w tym związaną z rolnictwem. Jak wynika z badań, 50,0% rolników nie dostrzegało wpływu lokalizacji ich gospodarstwa na obszarze KPN na sposób gospodarowania. Wpływ pozytywny postrzegało 11,4% respondentów, negatywny zaś 38,6% (rys. 1).

Negatywny wpływ lokalizacji gospodarstwa w granicach parku potwierdza również Sawa (2002). Według tego autora na terenie KPN występuje wiele konfliktów, począwszy od prób wysiedleń do propozycji zamykania dróg gminnych graniczących z parkiem.

Rys. 1. Opinia właścicieli gospodarstw rolnych na temat sąsiedztwa parku narodowego
Źródło: badania własne.

Przykłady negatywnego oddziaływania parku narodowego na życie społeczności lokalnych przedstawiono na rys. 2. Stwierdzono, że najwięcej problemów przysparzały rolnikom ogólnie pojęte utrudnienia w prowadzeniu gospodarstwa (22,9%). Na drugim miejscu rolnicy wskazywali na szkody wyrządzane przez zwierzyńę leśną oraz utrudnienia wynikające z ograniczeń w rozbudowie gospodarstw i sprzedaży gruntów (po 19%).

Rys. 2. Negatywne aspekty sąsiedztwa parku narodowego w opinii właścicieli gospodarstw rolnych
Źródło: badania własne.

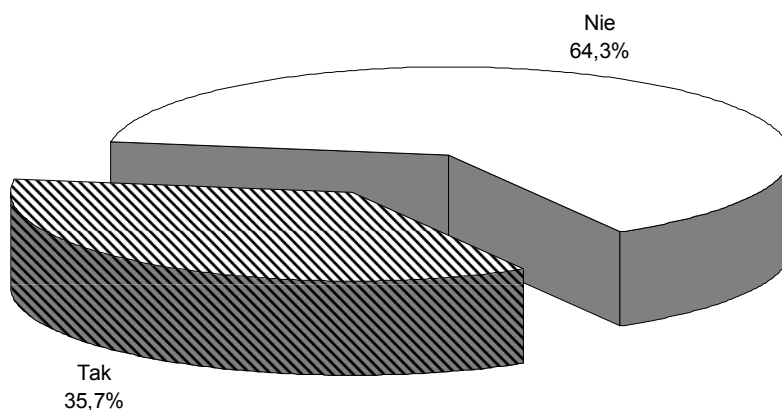
Za szkody wyrządzone przez zwierzyńę leśną rolnikom wypłacane są odszkodowania z budżetu państwa, co regulują dwa akty prawne: Prawo łowieckie oraz Ustawa o ochronie przyrody. Jednak, jak wynika z Raportu Najwyższej Izby Kontroli, w parkach narodowych

nie realizuje się w pełni planów redukcji zwierząt, brak jest dostatecznych danych na temat liczebności populacji oraz skali szkód wyrządzonych w uprawach (Informacja... 2001).

Utrudnienia w sprzedaży gruntów leżących w granicach parków narodowych budzą silne sprzeciwy społeczności lokalnych w całej Polsce. Prawo własności gwarantowane jest obywatelom przez zapisy w Konstytucji RP oraz w Kodeksie cywilnym. W sprzeczności z tym pozostaje jednak w dużej mierze Ustawa o ochronie przyrody, a zwłaszcza jej zapisy dotyczące zakazów w parkach narodowych.

Kolejną barierą, zdaniem respondentów, jest zakaz wstępu do niektórych części parku (14,3%), co wiąże się na przykład z brakiem możliwości pozyskiwania runa leśnego oraz połowu ryb. Należy podkreślić, że w przypadku wielu rodzin sprzedaż tych towarów stanowi poważne uzupełnienie domowego budżetu. Właściciele gospodarstw rolnych wskazywali również na ograniczenia w stosowaniu nawozów mineralnych i środków ochrony roślin.

Likwidacja przedstawionych barier może nastąpić jedynie dzięki współpracy między przedstawicielami społeczności lokalnych i administracji parku. Tymczasem kontakty obu stron należy określić jako bardzo rzadkie, co potwierdzają przeprowadzone badania. Zaledwie 35,7% rolników stwierdziło, że kontaktują się z nimi pracownicy parku narodowego. Zdecydowana większość respondentów (64,3%) nigdy nie uczestniczyła w takich spotkaniach (rys. 3). Właściciele gospodarstw rolnych stwierdzili również, że częstotliwość kontaktów z administracją parków narodowych była zbyt rzadka. Najczęściej spotkania takie odbywały się raz w roku. Odmiennie zdanie na temat relacji rolnicy–administracja mają pracownicy parków narodowych. Twierdzą oni, że wina leży po stronie rolników, niezainteresowanych jakąkolwiek współpracą.

Rys. 3. Kontakty właścicieli gospodarstw rolnych z administracją parku narodowego
Źródło: badania własne.

Występowanie konfliktów powinno być ograniczone dzięki zmianie zasad funkcjonowania terenów chronionych. W planowaniu działań związanych z ochroną przyrody powinno się zapewnić taki udział lokalnych społeczności, aby zwiększyć poziom akceptacji ludności dla ochrony przyrody, a także umożliwić jej aktywne uczestniczenie w wykonaniu zadań związanych z osiągnięciem celów ochrony. Chmielewski i Harabin (1993) podkreślają, że obszary chronione powinny być traktowane nie jako obszary szczególnych utrudnień, ale jako regiony szansy harmonijnego funkcjonowania terenów wiejskich w warunkach wysokiego standardu ekologicznego i ekonomicznego.

Tak dzieje się już w krajach Unii Europejskiej – na obszarach chronionych, na terenach prywatnych lub graniczących z terenami prywatnymi (Ottitsch 2002). Przykładem jest Finlandia, gdzie mieszkańcy obszarów chronionych mają wiele praw związanych z tradycyjnymi źródłami dochodu (przede wszystkim hodowla reniferów i rybołówstwo). Dla każdego obszaru chronionego tworzona jest oddzielna strategia rozwoju z uwzględnieniem potrzeb jej mieszkańców. Podstawową zasadą jest, że ich prawa do korzystania z zasobów środowiska rosną wraz z brakiem możliwości znalezienia źródeł dochodu poza obszarem chronionym (The Principles... 2000).

Sprawdzonym rozwiązaniem, na przykład na Litwie, jest podział parku na strefy funkcjonalne. W Dzukijskim Parku Narodowym wyznaczono cztery strefy: konserwacyjną, ochronną, rekreacyjną i gospodarczą. Strefa konserwacyjna (tereny wyjęte spod jakiegokolwiek działalności) zajmuje tylko niecałą połowę omawianego obszaru (Gudawièius 1998).

Ważnym kierunkiem rozwoju gospodarczego obszarów chronionych w Europie Zachodniej jest rolnictwo ekologiczne. Stwierdzono, że rola obszarów chronionych nie sprowadza się jedynie do ochrony zasobów naturalnych, ale dotyczy również całości zrównoważonego rozwoju. Priorytetem jest utrzymywanie (a tam gdzie to niezbędne – odbudowywanie) równowagi pomiędzy działalnością rolniczą a środowiskiem naturalnym. Administracje obszarów chronionych zachęcają lokalne władze do wykorzystywania produktów z gospodarstw ekologicznych w podległych im jednostkach oraz do pomocy w zbyciu tych produktów większym grupom ludności. Na obszarach chronionych popularne są również wycieczki z przewodnikiem do gospodarstw ekologicznych (Compagnoni 2000; Spampinato 2000; Voegel 2000).

PODSUMOWANIE

Badania przeprowadzone na terenie Kampinoskiego Parku Narodowego potwierdziły, że na obszarach chronionych w Polsce występują konflikty wynikające ze sprzeczności pomiędzy celami ochrony przyrody a funkcjonowaniem gospodarstw rolnych. Bariery na, jakie napotykali rolnicy na badanym terenie, świadczą, że niezwykle konieczne jest stworzenie systemu pozwalającego funkcjonować właścicielom gospodarstw rolnych bez szkody dla środowiska przyrodniczego. Działania takie muszą być wsparte pakietami instrumentów prawnych, finansowych i edukacyjnych. Doświadczenia krajów Unii Europejskiej pokazują, że możliwy jest zrównoważony rozwój obszarów cennych przyrodniczo, uwzględniający działalność rolniczą i pozarolniczą. Konieczne jest zatem skorzystanie z tych doświadczeń, jednak z uwzględnieniem polskich warunków oraz specyfiki poszczególnych obszarów chronionych.

PIŚMIENNICTWO

- Baranowska-Janota M., Ptaszycka-Jackowska D.** 1992. Instrumenty polityki eliminacji szkodliwych oddziaływań na parki narodowe i rozwiązywanie konfliktów na ich obszarach. *Parki Nar.* 3, 7–9.
- Chmielewski T. J., Harabin. Z.** 1993. Rolnictwo w parkach krajobrazowych i obszarach chronionego krajobrazu [w: *Proekologiczne zorientowanie polityki rolnej w Polsce na przełomie XX i XXI wieku*]. T. 3. Warszawa, IERiGŻ. 111–121.

- Compagnoni A.** 2000. Organic agriculture and agroecology in regional parks [in: The relationship between nature conservation, biodiversity and organic agriculture]. Proceedings of an international workshop, Vignola, Italy 1999. [b.m.], IFOAM, 87–91.
- Gudawieć H.** 1998. Margionys. Dzūkijos nacionalinis parkas. [b.w.], 112.
- Informacja o wynikach kontroli funkcjonowania parków narodowych.** 2001. Warszawa, Najwyższa Izba Kontroli, Departament Ochrony Środowiska.
- Kisiel R., Marks-Bielska R.** 2003. Problemy aktywizacji gospodarczej społeczności popegeerowskich [w: Aktywizacja wiejskich obszarów problemowych]. Red. M. Kłodziński i W. Dzun. IRWiR PAN, AR w Szczecinie, 57–73.
- Ottitsch A.** 2002. Policies for sustainable use of natural resources and income generation for the local population in the framework of park administration. National Seminar in Borowiec, Bulgaria, 1–3 July. [b.w.], 12.
- Sawa J.** 2002. Rozwój Gminy Izabelin w obrębie wpływów Kampinoskiego Parku Narodowego [w: Kampinoski Park Narodowy wobec wyzwań antropopresji]. Red. A. Stasiak. Warszawa, PAN-KPZK, 95–106.
- Spampinato R. G.** 2000. Organic ecology in Mount Etna Park [in: The relationship between nature conservation, biodiversity and organic agriculture]. Proceedings of an international workshop, Vignola, Italy 1999. [b.m.], IFOAM, 95–98.
- The Principles of Protected Area Management in Finland. Guidelines on the Aims, Function and Management of State-owned Protected Areas.** 2000. Nature Protection Publications of the Finnish Forest and Park Service, Ser. B, No. 54, 2nd ed. Helsinki, Oy Edita Ab., 40–41.
- Voegel R.** 2000. Nature protection areas and agriculture in Brandenburg, Germany [in: The relationship between nature conservation, biodiversity and organic agriculture]. Proceedings of an international workshop, Vignola, Italy 1999. [b.m.], IFOAM, 92–94.